

2. ULUSLARARASI SARI SALTUK GAZİ SEMPOZYUMU

06 - 09 Mayıs 2015

Saraybosna – BOSNA HERSEK

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayanlar

Doç.Dr. Rıdvan CANIM

Yrd.Doç.Dr. Levent DOĞAN





Trakya Üniversitesi Yayın No: 166
Balkan Araştırma Enstitüsü Yayın No: 07

**2. ULUSLARARASI SARI SALTUK GAZİ
SEMPOZYUMU - BİLDİRİLER**

Yayına Hazırlayanlar
Doç.Dr. Rıdvan CANIM
Yrd.Doç.Dr. Levent DOĞAN

Baskı Hazırlık
DBY Ajans

Kapak Tasarım
Doç.Dr. Rıdvan CANIM
Sercan ARSLAN

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi No: 19/102
Topkapı / İstanbul Tel: +90 212 483 47 91
Sertifika No: 11964

1. Baskı: Kasım 2015

ISBN: 978-975-374-186-6
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 27408

© Bütün yayın hakları "Trakya Üniversitesi"ne aittir.
Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için
yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni
olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik
ve mekanik yolla çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)
2. Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu - Bildiriler,
Yayına Hazırlayanlar: Doç.Dr. Rıdvan CANIM, Yrd.Doç.
Dr. Levent DOĞAN
ISBN: 978-975-374-186-6
16,0 x 23,5 cm, XX+363= 383 sayfa
1- Sarı Saltuk Gazi 2- Sempozyum 3- Bildiriler

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Balkan Yerleşkesi / EDİRNE
Telefon : +90 (284) 236 49 81
Faks : +90 (284) 223 42 03
E-Posta : basin@trakya.edu.tr

Bu bildiri kitabı Trakya ÜniversitesiTÜBAP 2015/5 numaralı Bilimsel Araştırma Projesinin desteği ile basılmıştır.

Anlatım Türlerinde Zıtlık (Tek Yanlılık) Kuralı ve Saltıknâme'de Müslümanlar ile Gayr-ı Müslimler

Prof. Dr. Mustafa SEVER

Bosna-Hersek Tuzla Üniversitesi
severm@gazi.edu.tr

Giriş¹

XI. yüzyılın başında Selçukluların Dandanakan Savaşında (1040) Gaznelileri yenilgiye uğratmalarıyla Anadolu'ya Türk akınları başlar. Türk tarihi için bir dönüm noktası olan Malazgirt zaferinden (1071) sonra, özellikle Sultan Melikşah döneminde (1072-1092) bu akınlar ve dolayısıyla Oğuz-Türkmen göçleri iyice artar. Bizans'a karşı kazanılan her zafer sonrası elde edilen topraklara Türkistan'dan, Horasan'dan gelenlerin yerleştirildiği görülür. Bu yerleştirmelerin/yerleşmelerin bir sonucu olarak Anadolu'nun Türkleşmesi, İslâmlaşması süreci başlar. "XI. yüzyılın son çeyreği içinde Kutalmış oğlu Süleyman Şah, Anadolu topraklarında ilk Türk devletinin temelini atar. Aynı dönemde, Anadolu'nun fethinde rol oynamış büyük Türkmen beyleri tarafından Dânişmendliler, Saltuklular, Mengüçükler ve Artuklular gibi Orta ve Doğu Anadolu Türk devletleri kurulur" (Ocak 1995:110).

¹ Bu bölümde, daha önce yayınlanan "Kaygusuz Abdâl-Dîvân, Diyanet İşleri Başk. Yay., Ank. 2013" adlı çalışmamızın girişindeki bilgilerden yararlanılmıştır.

XIII. yüzyılın başlarında iki büyük göç dalgası, Anadolu'nun toplumsal-kültürel yapısında önemli değişimlere neden olur. İlki, özellikle Karahıtay-Hârezm mücadelesinden etkilenen Fergana yöresi Türklerinin oluşturduğu Batı'ya yönelen göçleridir. Bunlardan bir bölümü Anadolu'ya gelerek yerleşirler. Diğerisi ise, Mâverâünnehir'den Arran'a kadar uzanan sahada yaşayan ve Moğol istilasından etkilenen Türklerin oluşturduğu göçtür. Yesevîlik, Kalenderîlik, Haydârîlik, Babâîlik gibi çeşitli tarikatlara mensup ünlü sufiler Konya, Kayseri, Sivas, Tokat, vd. büyük kentlere yerleşerek gerek şehirlerde gerekse göçer topluluklar ve köy çevrelerinde kendi tarikat inançlarını yaymaya çalışırlar. Bu göçler neticesinde Anadolu'da Müslüman-Türk nüfus arttığı gibi, Anadolu'nun iktisadî, toplumsal-kültürel yapısı da hayli değişir. Bu göçlerle, "Anadolu'nun İslâmlaşma[sın]da rol oynayacak pek çok âlim, mutasavvıf, vb. tarikat erbabı ve bunlarla birlikte tabîi olarak çeşitli dinî ve fikrî cereyanların taşıyıcıları" (Ocak 1995:111). Anadolu'ya gelmişlerdir. "Bu sûfîlerden bir kısmı İran ve Horasan'ın aşk ve melâmetî anlayışını; bir kısmı Irak'ın zühde dayalı nefs muhasebesi ve nefs mücahedesî anlayışını; bir kısmı da Endülü's ve Kuzey Afrika'nın varlığın birliği ve tasavvuf felsefesi anlayışını Anadolu'ya taşır (Bardakçı2000:218) ve bu yeni fikir ve akımlar, yeni coğrafi-siyasî ortam, yeni toplumsal yapı üzerinde kısa sürede etkisini göstermeye başlar. Anadolu'da tasavvufun gelişiminde, şekillenmesinde bu mutasavvıfların büyük etkisi olmuştur. XIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Orta ve Doğu Anadolu'daki Türk beylikleri, egemenliklerini kaybederek Anadolu Selçuklu Devleti egemenliğine girerler. XII. ve XIII. yüzyıllar, tarikatların kurumsal kimliklerine ulaştıkları dönemdir.

İslâmiyet'in yaygınlaşmaya başladığı, bunun yanında da tasavvufî düşüncenin gelişip kurumlaştığı XIII. yüzyılda, tarihî bir şahsiyetin, bir alp erenin faaliyetleri halk arasında anlatılmaya başlar ve bu anlatılma, Müslümanlığın ulaştığı coğrafyaları da kapsayarak yayılır. Bu kişi, Türklerin Anadolu ve Rumeli'de iskân faaliyetlerinde ve bölge insanların Müslümanlaştırılmasında etkin olan Sarı Saltık'tır. Ancak, faaliyetlerinin sözlü kültürde anlatılması, dolanuma girmesiyle halkın beyninde bir destan kahramanına dönüşmüştür. Allah'ın kendisine takdir ettiği güç ve özelliklerle mücehhez olarak çok çeşitli mekânlarda çok çeşitli güçlerle haksızlığa, adaletsizliğe, zalimliğe karşı savaşıyor. Tarihî süreç içinde, merkezinde bu tarihî şahsiyetin yer aldığı olaylar, durumlar, sözlü kültür içerisinde dilden dile geçerken

kimi yerde destan, kimi yerde masal, kimi yerde efsane özellikleriyle; destan, masal, efsane, menkabe tip ve motifleriyle yeni renkler, olağanüstülükler kazanıp her anlatan ve dinleyenler tarafından yeni olaylarla, kişilerle, coğrafyalarla zenginleştirilir; halk arasında sayısız Sarı Saltık hikâyesi meydana gelir. Sözlü kültür ortamında anlatılan bu destansı hikâyeler, Fatih Sultan Mehmet'in şehzâdelerinden "Cem Sultan'ın dikkatini çeker, maiyetindeki Ebü'l Hayr-ı Rûmî'yi görevlendirir ve Saltık Gazi'ye ait menkıbelerin yazıya geçirilmesini sağlar. Eser, XV. yüzyılın son dönemlerinde (muhtemelen 1473-1480 tarihleri arası) yazıya geçirilir." (Demir-Erdem 2007:13). Hikâyelerin yazıya geçirilmiş bir külliyyatı olarak da bugün elimizde olan Saltıknâme oluşur.

Saltıknâme'de, eserin ana kahramanı olan Sarı Saltık'ın ve onunla zaman, zemin gözetilmeden ilişkilendirilen gazilerin, velîlerin savaşları, savaşlarda ve sair zamanlarda gösterdikleri kerametleri, devlet adamları anlatılır. Yani, "[t]ıpkı coğrafi sahada olduğu gibi zaman bakımından da bu destan[sı hikâyeler], Sarı Saltuk'un hayatı ile sınırlı değildir. Gerek Sarı Saltuk'tan çok önce yaşamış kahramanlar gerekse daha sonraki tarihlerde yaşayan bazı şahsiyetler ve tarihî olaylar Saltuknâme içerisinde bütünleşmiştir" (Yüce 1992:61). Anlatan ve dinleyenlerin birlikteliğinde bu destansı hikâyeler dile getirilirken geçmişten, yaşanılan ana kadar toplumsal birlikteliği sağlayan değerler de ortak hafızaya aktararak güncellenir; ki bu değerler "insandaki potansiyel erdemleri harekete geçirecek bir işleve sahiptir" (Sever 2005:91).

Türk halk edebiyatı anlatım türlerinin, bu arada da Saltıknâme'nin "temel özelliklerinden biri ve en önemlisi zıtlık, kutuplaşma veya tek yanlı bir bakış açısına sahip oluşudur. Anlatım içindeki olay ve kişiler iyi-kötü, olumlu-olumsuz, güzel-çirkin, vb. zıtlığında verilir. Bu zıtlık, anlatım türünün (destanın, hikâyenin, efsanenin, vb.) "baş kahramanından, özellikleri ve eylemleriyle diğer bireylerin farklı oluşudur" (Çobanoğlu 2012:114). "[Dinleyenler] açısından her şey bu karşıtlık içinde değerlendirilir ve anlatımlardaki bu karşıtlıklar, [dinleyenlerin] algılama ve değerlendirme sistemiyle aynılık gösterir. Dinlediği veya okuduğu anlatımdaki olay ve kişilerle kurdukları paralellikler doğrultusunda dinleyenlerde "özdeşleşme" gerçekleşir; kişi, kendisince ideal olanı keşfeder, dahası ideal olanın yerine

kendisini koyar.” (Sever 2005:92). Anlatım boyunca dinleyen kişi/kişiler, olay ve durumları metindeki kahramanın gözünden görür. Bu yolla dinleyiciler, anlatıcı tarafından kendilerine sunulan kahraman, karşı kahraman, olay, durum, vb. vasıtasıyla kendilerini daha iyi tanır, ortak hafızadaki değerleri içselleştirir; kısacası içinde yaşadığı toplumsal yapıya uyarken aynı zamanda ona katkı da sağlar. Saltıknâme’deki destansı hikâyelerde çizilen tip veya tipler, dinleyenlerde veya okuyanlarda benlik duygusunun gelişiminde etkilidir. “Doğumundaki, ölümündeki olağanüstülükler; kadın, aşk, aile, ahlâk, vefâ, dostluk, arkadaşlık, güvenilirlik kavramlarıyla ilişkisi, maddî acıya dayanıklılığı, vatan, ata, baba, ana, kardeş kavramlarına bağlı algılayış, kavrayış ve yorumlayış, insanları yönlendirip yönetme özelliği; bilgisi, belleği, zekâ ve akıl yürütme özelliği; toplumdaki bütünlüğü yarayanlara karşı tavrı; yasa, töre, kural saydıkları ve bunlara katkısı, esirgeyen yüce varlık ile bedenî ve ruhî ilişkisi” (Tural 1999:17) açısından bu destansı hikâyelerin kahramanı Sarı Saltık ve diğer alp erenler, dinleyenlerin veya okuyanların özdeşleşeceği mükemmel birer örneklerdir.

Müslümanlar ile Gayr-ı Müslimler

Saltıknâme’de “Türk” ve “Müslüman” kavramları eş anlamlı olarak kullanılır. Türk olmak, aynı zamanda Müslüman olmak veya Müslüman olmak Türk olmaktır. Sözgelimi, dinini değiştirip Müslüman olan Tekür’e “*Türk oldun*” denilmekte (339)², bir başka yerde ise, kabrinin başına gelip ruhânî kişiliğinden yardım talep ettiği Ebu Eyyub-i Ensarî hakkında Tekür, “*Bu da Türktür; ama Arap. Adına, Arap dilince derler.*” (319).” diyerek “Türk” kelimesini “Müslüman” kelimesi yerine kullanır. “O, *Muhammed’dir. Türklere peygamber gelmiştir, bize değildir.*” (69) cümlesinde de yine Türk kelimesinin Müslüman kelimesi yerine kullanıldığı görülür.

Saltıknâme’de Müslümanlardan, Nasranîlerden, Nasırîlerden, Rafizîlerden, Haricîlerden, Samirîlerden ve Mutezile’den söz edilir. Ancak, özellikle Müslümanlar ve onlara zıt/karşıt güçler olarak Nasranîler ve Rafizîler belli özellikleriyle tasvir edilir. Bu tasvirlerde adeta “ideal insan” ve dolayısıyla “ideal toplum tipi” tasvir edilmeye çalışılır. Saltıknâme’de Türkler veya

² Alıntılar, “Demir, N.-Erdem, M. D. Saltık Gazi Destanı, Destan Yay., Ank., 2007.” adlı eserden yapılmış olup alıntı sonunda, eserdeki sayfa numarası verilmiştir.

Müslümanlar hakkındaki tasvirler Nasranîler, Rafızîler dilinden verilir. Bu dolaylı tasvirde Gayr-ı Müslimlerin, Türkler veya Müslümanlar hakkında nasıl bir kanaate sahip oldukları dile getirilir. Diğer yandan Saltık'ın ağzından da insanın ve toplum hayatının nasıl olması gerektiği anlatılır.

Gayr-ı Müslimlerin Türkler/Müslümanlar hakkındaki düşünceleri, Saltıknâme'de çeşitli vesilelerle dile getirilir. Gayr-ı Müslimlerin düşüncelerine göre, Türkler güçlü bir millettir (626), dinleri gereği kimseye itaat etmezler (228), Allah, İsa kavmine belâ olması için Türkleri kendi hışmından yaratmıştır (626). Türkler, kâfirin azından veya çoğundan korkmazlar. Kâfirler ördek ve kaz gibi, Türkler (gaziler) ise yiğit ve şahindir. Bir doğandan kaz, ördek nasıl kaçarsa, kâfirler de Türklerden öyle kaçır (560). Türkler, uyuyan ejderhadır; üzerine gelindiğinde uyanır. Kıyamete kadar hüküm onlarındır (617).

Saltıknâme'de râvilerin rivâyetlerinden hareketle, Saltık zamanındaki Türk-Müslüman toplumunun yapı ve işleyişi verilirken, aslında olması gereken toplumsal işleyişe işaret edilir: Saltık zamanında Müslümanlar dinin kurallarını tam uygularlar; Allah'tan korkar, Resûl'den utanırlar. Her yerde Hakk'ı hazır ve nâzır bilirler. Mala itibar etmezler. Gazâlardan da imâ ganimet malı gelir, halka taksim olur. Haram olan nesneyi halka vermezler. Halk dindâr ve perhizkâr olup helâl ve haramı fark eder. Hâkimler rüşvet yemez, emînler hıyânet etmezler. Fitne, fücûr, fesat, zinâ, kibir, kin ve illet yoktur. Bunları yapanlar öldürülerek cezalandırılırlar. Fakir olanları dillendirmez, hazineden ve zekâtta onlara nafaka verilir. Hastayı, sakatı, yaşlıyı ve yetimi gözetir, garip biri gelse kırk gün yedirip içirirler. Çıplağı donatırlar, kimseye zulmetmezler (498). İnsanlarda öyle bir adalet duygusu ve insaf vardır ki bir kimse yolda bir şey düşürse, üç gün sonra bulunur. Sahibi bulunamazsa eşya ya hazineye ya da fukaraya verilir. Müslümanlar, dinin kurallarına ters bir hususta kıllarını kıpırdatmazlar. Temiz ve namuslu kişileri ileri getirip önemli mevkilerde görevlendirirler (526). Yani, liyakata riayet ederler.

Yine, ideal toplum ve ideal insan özellikleri Sarı Saltık'ın çeşitli olay ve durumlar karşısında gösterdiği tepki ile sergilenir: Yalan söyleyenler, iftira edenler ve zulüm yapanlar din yoksuludurlar, bunları katletmek gerekir. Bunlar, Allah, Resûl ve müminlerin düşmanlarıdır ve cehennemde

yanacaklardır (526). Sarı Saltık, râvîlerin rivâyetlerine göre, yalancı şahitlik edenlerin burnunu ve kulağını keser; Müslüman toplumu içinde fitne olmasın diye, hainleri, rüşvet ve faiz alanları tepeler; çevresindekilere Müslümanların kâfirlerden farklarını anlatarak nasihatlerde bulunur. Ona göre Müslümanlar, imame giymek, namaz kılmak, gusül etmek, temizlik, abdest almak, oruç tutmak ve salâvat getirmek gibi özellikleriyle kâfirlerden ayrılır. Müslümanlar helâk olmak istemiyorlarsa zulüm etmemeli, mazlumin âhından sakınmalıdır (526).

Saltıkname'de, özellikle Nasranîler³, Müslümanlarla sürekli savaş hâlinde olan dinî cemaattir. Saltık'ın ve diğer alp erenlerin karşısında hep mağlup olurlar. Bu mağlup oluşlarını kendi aralarında sorgularlar. Hristiyan rahip, Müslümanların peygamberlerinin sözlerini tutmalarının ve birbirlerine sevgi, saygı ile bağlı olmalarının Hristiyanlara galip gelmelerinin sebebi olduğunu (27) söyler. Müslümanların savaşları, din uğrunda, gazâdır. Müslümanlığın gazâ ile olacağına inanırlar (209). Saltık da gazânın en üstün ibadet olduğunu söyler (124). Bundan dolayı da Müslümanlar savaşa "ellerine şahâdet kınasını yakarak" (33), yani şehit olmayı düşünerek, canlarından vazgeçerek, "boyunlarına kefen takarak" (32) giderler. Bunun karşısında Nasranîler, "*Er evde gerek, sağlığı yerinde gerek*" (38) diyerek savaşa girmekten kaçınır; savaşta iseler kaçarlardı. "Biz çok olursak ve Türkü yalnız bulursak öldürürüz. Eğer öldürmezsek asi oluruz" (469) derler. Müslümanlar ise, zulüm edenlere, eziyet edenlere karşı savaşırlar. Bunu da "*Her eziyet eden öldürülür.*" hadisine dayanarak ve Hz. Ali'yi örnek alarak yaparlar (126). Hz. Ali, cenkte aman dileyeni öldürmemiş, kaçanı takip etmemiş ve düşmandan yüz çevirmemiştir. Ayrıca ilk hamleyi o yapmamış, düşmanını üç hamle yapmadan öldürmemiştir. Gaziler de bu âdete uyarak davranırlar (128). Düşmanları da Türklerin/Müslümanların bu özelliklerini, zorda kaldıklarında aman dileyerek kurtulacaklarını bilirler. Saltık'tan "Bu kişinin amanı vardır. Dininde aman dileyeni öldürmek yoktur. Dinine hilaf eylemez. Müslüman erdir ve sadıktır" şeklinde bahsederler (506).

³ İslâm kaynaklarında Hristiyanları ifade etmek için kullanılan kelime (İA, c. 32, 2006).